

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО**

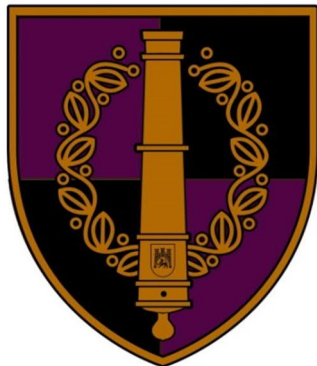

*ДРУГА ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ЗБРОЯРНЯ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОЗБРОЄННЯ ТА
ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ»*

8 жовтня 2021 р.

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

ЗБРОЯРНЯ

**Львів
Національна академія сухопутних військ
2021**

УДК 94+355.1+356/358+623
3 41

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Національної академії
сухопутних військ
(протокол від 03.09.2021 р. № 1)

Укладачі:

*Харук А., Верховтурова М., Шелюх О., Льчук О.,
Плазова Т., Баган А., Стеців Я., Шкоруцька В.*

3 41 Друга Всеукраїнська науково-практична конференція «**Зброяря:**
історія розвитку озброєння та військової техніки» 8 жовтня 2021 р.:
Збірник тез доповідей. – Львів: НАСВ, 2021. – 246 с.
ISBN 978-966-2699-95-1

Матеріали наукового заходу висвітлюють актуальні питання з історії розвитку озброєння та військової техніки українського війська. Представлені дослідження охоплюють історичні етапи від часів Київської Русі до сьогодення.

Наданий матеріал призначений для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією розвитку озброєння та військової техніки українського війська.

УДК 94+355.1+356/358+623

СЕКЦІЯ 2 ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВА ТЕХНІКА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XV – XVIII ст.

Бабенко О.О.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

ДЖЕРЕЛА ПОСТАЧАННЯ ОБОЗУ ТА АРМАТИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ XVIII ст.

Військо Запорозьке, а згодом і Гетьманщина були добре спорядженими військовими організаціями із розвинутою інфраструктурою, численним обозом, у складі якого були артилерійські підрозділи та служби матеріального забезпечення.

Популярність вогнепальної зброї зумовлювала попит на виробництво пороху для набоїв, а також свинцю для шроту, жаканів та куль, відповідних шкіряних ременів, мотуззя для гноту та ін.

Сировиною для виготовлення пороху слугувала селітра. Селітроваріння в Україні було досить поширене уже з початку XVII ст. Г. Боплан зазначав, що «продукт високоякісний; експортується». Промисел з часом набув форму централізованої мануфактури розгорнутого масштабу. Це, в свою чергу, обумовило розвиток порохової промисловості, адже порох використовувався і в мирний час.

Активна участь козацтва у воєнних діях спричинила створення постійних військово-оборонних підрозділів, серед яких найпотужнішим з другої половини XVII ст. була «армата», згодом – «Енеральна армата»/Генеральна артилерія.

Артилерія була предметом посиленої уваги з боку центральної та полкової влади Гетьманщини.

Козацька «армата» дислокувалась у гетьманській резиденції та підпорядковувалась канцелярії Генеральної військової артилерії (ГВА). Фортечну артилерію обслуговували гарматники і спеціальні караули. Відповідні їй підрозділи були у Чернігові, Глухові, Ніжині, Батурині, Новгороді-Сіверському, Воронежі та інших населених пунктах.

Виробництво пороху, набоїв і гармат зосереджувалося на Сіверщині – у м. Почепі Стародубського полку, в Мглинській сотні.

Для утримання «армати» у гетьманській столиці Батурин за Конотопськими статтями у Ніжинському полку визначено містечко Короп та декілька ратушних сіл. Вибір обумовлювався їхнім ближчим розташуванням до Батурина, аніж Лохвиця і Ромни, які утримували артилерію у 1648–1676 рр.

Ймовірно, що після повстання І. Мазепи артилерія в Україні майже припинила своє існування. Проте утримання козацької «армати» коропівчанами за Коломацькими статтями продовжувалось до 1718 р.

За Д. Апостола військова канцелярія перемістилась до Глухова. У 1728 р. Генеральна армата утримувалась ще за рахунок Коропа та довколишніх сіл, а на території міста зберігались артилерійське спорядження і припаси.

Селітроварні, порохові майстерні у полкових населених пунктах належали козацькій старшині. Промисел був затребуваний, і річна продукція деяких заводів сягала 500–1500 пудів пороху.

Виробництво пороху непокоїло владу Московії, яка намагалась монополізувати виробництва, періодично накладаючи численні заборони. У XVIII ст. Лівобережна і Слобідська Україна стали основними постачальниками селітри до Московії.

Наприкінці 1728 р. за царським указом потрібно було таки змінити локацію генеральної армати, вивезти всю військову зброю, забезпечення та провіант.

У 1730-х роках порохове виробництво функціонувало неподалік Глухова у селі Локотки. Завод на хуторі Шкирманівському у 1736 р. повинен був забезпечувати порохом слобідські полки.

У 1734 р. було видано державний указ за № 6614 до князя О. Шаховського, щоб для полків Малоросійських ГВА прибуток отримувати з міста Короп. Заступником Шаховського з лютого 1736 р. призначено генерал-майора І. Шипова. Він усвідомлював значимість порохових виробництв і всіляко намагався їх розвивати, звичайно, пристосовуючись до імперських вимог.

В березні 1737 р. Я. Лизогуб, який відав артилерійським спорядженням, слідкував за ливарними, пороховими та кінними заводами, отримав наказ ГВА в черговий раз передислокувати артилерійське спорядження з Коропа до Глухова. І незабаром імперська влада поновила облаштування селітряних заводів.

У серпні 1738 р. було видано указ генерал-аншефу О. Рум'янцеву «заснувати в Малоросії пороховий завод», організувати надійних і добрих людей з офіцерів під його відповідальність.

Рум'янець, у свою чергу, доручив управу Шкирманівським заводом колезькому реєстратору майору А. Постельникову. Справа не розвивалась. Тоді прагматик Шипов, розуміючи важливість справи і зручність розташування саме цієї території, вирішив ще побудувати завод на річці Шостці. Вбачав, що локація виготовлення повинна бути в одному місці, тому всілякими способами затримував будову інших порохових заводів.

У 1739 р. універсалом гетьмана Апостола Воронізьке сотенне управління у 30 верстах від м. Глухів придбало млин і греблю на річці Шостка для облаштування порохового виробництва

У 1742 р. на основі доносу генерала Бутурліна та за висновками Сенату Військова Колегія разом з Артилерійською Канцелярією постановили: через застаріле обладнання, погану якість малоросійського пороху та його високу ціну, «розголошення секрету» приготування пороху і літрування селітри голландським способом поставляти порох для артилерії з інших заводів; забрати у ГВА її порохові заводи; організувати забезпечення українських козацьких військ порохом, набоями та зброєю, що постачалися з Москви. При цьому фінансувалися товар, тарування, транспортування. Але доставки відбувалися не регулярно. Брак озброєння українських військ на покордонні був відчутним.

Імперські утиски порохового виробництва в Україні мали економічне підґрунтя: російські заводи не витримували конкуренції. Та незважаючи на мінливі урядові укази порохові заводи продовжували функціонувати. Гетьмани і старшина, опираючись на малоросійські привілеї та приписи, при кожному зручному випадку відстоювали права козаків, послаблювали накладання податків на села, звільняла від військових походів і відряджень.

К. Розумовський неодноразово порушував питання про відновлення повноцінної роботи порохових заводів у Гетьманщині, оскільки в 1771 р. на всю «Великоросію» таких було лише два.

У березні 1771 р. Указом Сенату оголошено про існування Шосткинських порохових заводів (ШПЗ) на Шкирманівському і Миронівському хуторах. Виробництво з усіма землями і лісом, а також будівлями, посудом, інструментами і припасами перейшло у відомство Канцелярії Головної Артилерії (КГА). Додатково на р. Шостка було побудовано греблю з трьома шлюзами, п'ять вододіючих фабрик, чотири суходільних, ще одну суходільну для подрібнення матеріалів, одну селітряну варницю, а також низку додаткових приміщень, конюшень і т. п., придбано землі.

При розбудові заводу потребувалися нові сили, тому було дозволено наймати солдатів, а також використовувати таких з Київського та Петербурзького арсеналів.

Таким чином, основними джерелами постачання обозу та армати збройних формувань в Україні XVIII ст. залишалися місцеві природні, фінансові та інституційні ресурси.